

Ekoloji mədəniyyət və onun cəmiyyətdə rolu

Ekoloji mədəniyyət – insan nəsli tərəfindən uzunmüddətli tarixi dövr ərzində toplanılmış mədəni dəyərlər məcmusunun təbii və sosial sərvətlərin bərpasına və inkişafına yönəldilmiş, dinamik və açıq sistemidir. O, təbii mühitin fəaliyyətinə uyğun sosial fəaliyyətin yararlı olub-olmamasını müəyyən edərək, bu işi qaydaya sala biləcək mədəni inkişafının mühüm qarantıdır. Ekoloji mədəniyyət, üzvi şəkildə, zəruri ekoloji bilikləri, onların tətbiqi bacarıqları, ekoloji baxımından düşünülmüş texnologiyaları özündə cəmləşdirir. Ekoloji mədəniyyət, insanın yaşadığı əraziyə, özünün sosial mühitinə, özü-özünə təbiətin ayrılmaz bir hissəsi kimi ahəngdar, vahid münasibəti nəzərdə tutur. Müvafiq olaraq, ekoloji mədəniyyət, cəmiyyətin təbii, tarixi və sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqələrini müəyyən edir.

Minilliklərin qovuşduğu bir məqamda mədəniyyətin, ekologiyası, ruhun ekologiyası ilə bağlı problemlər xüsusi aktualıq kəsb etməyə başladılar. Çünki ekoloji problemlər, müəyyən mənada insanın, cəmiyyətin mənəvi mədəniyyət səviyyəsinin inikasıdır. Rusiyalı akademik D.S.Lixaçov qeyd etmişdir ki, “təbiət və insan münasibətləri – iki mədəniyyətin münasibətləridir; onlardan hər biri özünəməxsus “sosiallıq”la bağlı olaraq davranış qaydalarına malikdir. Hər iki mədəniyyət – tarixi inkişafın məhsuludur, həm də insan mədəniyyətinin inkişafı insan nəsli yarandığı dövrdən indiyə qədər davam edir, təbiətin bir neçə milyon il davam edən mövcudluğunda, ona insan mədəniyyətinin təsiri tarixi çox məhduddur”.

Ekoloji mədəniyyət – insanın bu dünyada öz mövqeyini, bu dünyaya öz münasibətini bildirməsidir. İnsan nəsli “qlobal ekoloji böhran” problemi ilə üzləşdiyinə görə, bu mədəniyyət də qlobal xarakter daşmalıdır. Yer üzündə həyatın məhv olma təhlükəsi istinasız olaraq, bütün insanları düşündürməlidir. İnsanın təbiətə düzgün münasibətinin tərbiyə edilməsi vəzifəsini öz üzərinə ekoloji mədəniyyət götürür. Məhz bu mədəniyyətin formalaşdırılması vasitəsi ilə dünyanın tənəzzülə doğru yuvarlanmasının günahını bütün insanlar öz üzərinə götürməli, təbii ehtiyatların istifadəsinə, təbiətə düşünülməmiş yanaşmaya son qoymalıdır. Ekoloji

mədəniyyət vasitəsi ilə izahat işləri aparılmalıdır. İlk növbədə təhsil sahəsində yenidənqurma işləri aparmaq lazımdır. Burada ekoloji mahiyyət kəsb edən bir sıra fənnlər – kimya, biologiya, anatomiya, təbabət və b. prioritet əhəmiyyət kəsb etməli, maddilik mənasından bir qədər uzaqlaşmalıdır ki, gənclərin ekoloji biliklərə meyli artsın. Təbiətə hörmət bəsləmək meyli insanın öz tərbiyəsindən və daxili zənginliyindən irəli gəlir. Ekoloji mədəniyyətin vəzifəsi – insana öz həqiqi mövqeyini və vəzifəsini düzgün aşılamaqdır; insan canlı təbiəti olduğu kimi, yəni bütün gözəlliyi və rəngarəngliyini qoruyub saxlamaq şərti ilə gələcək nəsillərə çatdırılmalıdır. Onun vəzifəsi həm də ondan ibarətdir ki, insanda özünə və bütövlükdə dünyaya münasibət dəyişilsin. Ekoloji mədəniyyət nisbətən cavan elm olsa da, onun əhəmiyyəti çox böyükdür.

İnsanın intellektual və emosional cəhətlərinin zənginliyi arasında əlaqələri müəyyən etmək üçün etik və estetik kateqoriyalara müraciət etmək lazımdır. Təbiət insan üçün yaradıcılıq mənbəyidir. Təbiət incilərinin insan üçün estetik baxımdan əhəmiyyətli olub-olmamasının müəyyən edilməsi çox vacibdir. Təbiətin, onun gözəllik və möhtəşəmliliyinin emosional qavranılması insan fəaliyyətində destruktiv meylləri azaldır, ətraf aləmlə ünsiyyət zamanı qeyri-zorakı vasitələrin rolunu dərk etməyə köməklik göstərir.

Ekoloji etika – təbiətlə insanın etik münasibətləri haqqında bir təlimdir. Burada təbiətin əxlaqi birliyin üzvü olması, əxlaqi partnyor (subyekt) kimi qəbul edilməsi, bütün canlıların bərabərhüquqlu və bərabərdəyərli olması, insanların hüquq və tələbatlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulur. Təbiətlə münasibətlərin əxlaqi tərəfini bir çox tədqiqatçılar təhlil etmişlər. Budda bütün digər canlılara zərərin vurulmaması prinsipini irəli sürərək, böyük bir dini cərəyanın banisi oldu. Pifaqor və Plutarx, heyvanlara qarşı xeyirxah olmaq keyfiyyətini, insanların əxlaqi davranışının əsası kimi qiymətləndirirdilər. Assizli Fransisk təbiəti Yaradanın inikası olduğunu qeyd etmişdir. Tomas Mor və Mişel de Monten insanları, heyvanlara qarşı mərhəmətli olmağa çağırırdılar. Aclıq illərində belə Mahatma Qandi Hindistan əhalisini öt

yeməyə məcbur etmək fikrindən uzaq olmuşdur: “Biz inəkləri öldürə bilmərik, çünki bütün əzabkeş məxluqlarla həmrəy olmalıyıq”.

Ekoloji etikanın əsasını yaradanlar sırasında Amerikalı ekoloq və təbiət mühafizəçisi O.Leopoldun, alman həkimi və filosofu Albert Şveytserin adlarını çəkmək olar. O.Leopoldun “Qum qraflığının təqvimi” və “Dairəvi çay” əsərlərində ekologiya, ekoloji etika (Yerin etikası) və təbiətin mühafizəsi etikası problemləri təhlil olunmuşdur. Həyata pərəstiş etmək etikasını (“Universal etika” adı altında işlədilir) A.Şveytser özünün klassik xarakterli “Mədəniyyət və etika” və “Həyata pərəstiş haqqında təlim” əsərlərində işləyib hazırlamışdır. Ekoloji etikanın inkişafına təkan verən elmlər sırasında ekoloji teologiyayı göstərmək olar (müxtəlif dinlərdə ekoloji – etik baxışların öyrənilməsi). Müxtəlif xalqların, məsələn, Amerika hindularının etik ənənələrinin öyrənilməsi öz növbəsində, ekoloji etnoqrafiyanın formalaşmasına təkan vermişdir.

Ekoloji etikanın inkişafına heyvanlara himayədarlıq hərəkətinin də təsiri çox olmuşdur. Hələ 1802- ci ildə Fransada “Heyvanlara göstərilən qəddarlığın əhalinin əxlaqi səviyyəsinə təsiri varmı? Varsa, bunun qarşısını almaq üçün qanunların qəbul edilməsi vacibdirmi?” mövzusunda yazılan elmi işlərin müsabiqəsi keçirilmişdi, ən yaxşı işi mükafat gözləyirdi.

İngiltərə heyvanlara himayədarlıq sahəsində aparıcı ölkə sayıla bilər. 1809-cu ildə bu ölkənin baş naziri Lord Erskain lordlar palatasında bəyan etdi ki, “heyvanlara mərhəməti olmayanlarda nə həqiqi tərbiyə, nə də həqiqi ürək var”. 1822-ci ildə Avropada heyvanlara işgəncə edənləri cəzalandıran ilk qanun qəbul edilmişdir. 1824-cü ildə Londonda Riçard Martin dünyada ilk dəfə heyvanlara himayədarlıq cəmiyyəti yaratmışdır. 1892-ci ildə Yer üzündə artıq 780 belə cəmiyyət mövcud idi, onlardan 244-İngiltərədə, 191-Almaniyada, 105-ABŞ-da, 31-İsveçdə və Norveçdə yerləşirdi. 1896-cı ilədək heyvanlara himayədarlıqla bağlı 12 beynəlxalq toplantı keçirilmişdir. 1959-cu ildə heyvanların mühafizəsi üzrə Beynəlxalq cəmiyyət yaradılmışdır. Qərbdə ekoloji mədəniyyəti və ekoloji etikanı XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində fəlsəfə kurslarında tədris etməyə başladılar. Bu işin başlanğıcında Viskonsiya ştatının

universiteti durur, burada ekoloji etika 1971-ci ildən tədris edilməyə başlamışlar. 70-ci illərin ortalarından etibarən ekoloji mədəniyyət və ekoloji etika müstəqil fənnlər kimi tədris olunmaq hüququnu qazandılar. Bu elm daha fəal şəkildə ABŞ, İngiltərə, Norveç, Kanadada inkişaf etdirilir. Avropa İttifaqında bioetika üzrə xüsusi komissiya fəaliyyət göstərir. Azərbaycanı Avropa səviyyəsində təmsil edən şəxs – bioetika üzrə baş mütəxəssis – “Simmetriya” Qender Assosiasiyasının sədri Kamila Dadaşovadır.

Əsrlər keçir, insanlar Yaradanın qanunları üzərində düşünür. Qadınların əksəriyyəti patriarxal cəmiyyətdə yaşayıb və yaşayır, buna baxmayaraq, din onların yeganə etibarlı dayağı olaraq qalır. Tez-tez qadını təbiətlə eyniləşdirirlər. Bu əbədi dəyərin qender baxımından da müasir əhəmiyyəti var.